

УДК 811.163.42'282–112

СПІВВІДНОШЕННЯ “СИСТЕМА – НОРМА – СТАНДАРТ – УЗУС” У ШТОКАВСЬКИХ МОВАХ

Людмила ВАСИЛЬЄВА

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології

У статті розглядається співвідношення між системою, нормою, стандартизацією, узусом у мовних стандартах штокавської системи. На прикладі хорватської мови показано, що нормативність мовних фактів не тотожна системності мови. Зазначено співвідношення норми і стандартизації, а також норми і узусу. Наведено приклади узусного вживання, зокрема: відмінювання носіями хорватської мови в Дубровнику пестливих імен, вживання у північно-західній Чорногорії та в районі Боки Которської змішаних типів наголосів, белградський і новосадський різновиди вимови.

Ключові слова: штокавська система, норма, кайкавський, чакавський, діалекти, стандартизація, стандартна мова, узус.

Дослідження мовної норми є однією з найскладніших мовознавчих проблем, оскільки її багатовимірність визначається сукупністю історичних, культурно-соціологічних та власне лінгвальних чинників. Сучасне розуміння норми пов'язане з низкою важливих теоретичних проблем, серед яких: ознаки норми, стабільність/змінність норми, варіантність норми, співвідношення норма і стандартизація, типологія мовних норм, критерії норми та ін. Різні аспекти норми стосовно певних мов досліджуються вченими в низці лінгвістичних центрів¹. Зокрема, багату традицію має вивчення но-

¹ *Coseriu E. Sistema, norma y habla // Coseriu E. Teoría del lenguaje y lingüística general. Madrid, 1973. S.55–88; Горбачевич К. С. Понятие “языковая норма” в современной русистике // Вариантность слова и языковая норма. Ленинград, 1978. С.36–52; Ицкович В. А. Норма и кодификация // Актуальные проблемы культуры речи. Москва, 1970. С.12–19; Багдасаров А.Р. О нормировании хорватского литературного языка и языковой политике в 80–90-х годах XX века // Славяноведение. 2002. №3. С.40–49; Дмитриев П.А. Некоторые особенности функционирования вариантной лексики сербохорватского/ хорватосербского литературного языка в периодической печати СР Сербии и СР Хорватии // Функционирование славянских литературных языков в социалистическом обществе. Москва, 1988. С.225–255; Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С.47–69; Jedlička A. K problematice normy a kodifikace spisovné češtiny (oblasní varianty ve spisovné normě) // Slovo a slovesnost. 1963. Č.24. S.12–23; Брозович Д. Об общих и специфических особенностях узусной и кодификационной языковой нормы в славянском мире // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С.128–138; Brozović D., Ivić P. Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Zagreb, 1988; Katičić R. Načela standardnosti hrvatskoga jezika // Jezik. 1993. Br.5. S.170–180; Silić J. Norme standardnoga jezika // Hrvatski jezik. D.1. Zagreb, 1998. S.84–92; Дашкова Л. Норма и стандартизація // Научни састанак слависта у Вукове дане. 1995. Књ.1. С.17–23; Hanke K. Terytorialne odmiany polszczyzny // Współczesny język polski / Pod.red. J.Bartmińskiego. Wrocław, 1993. S.191–207 та ін.*

рми в українському мовознавстві². Завдання цієї статті – зіставити поняття “система³ – норма – стандартизація – узус” для з’ясування соціолінгвальних умов появи чотирьох мовних стандартів – сербського, хорватського, боснійського і чорногорського – в межах штокавської системи.

За Е.Косеріу⁴, у побудові мови виділяються: *тип*, тобто найзагальніші принципи функціонування і співвідношення мовних категорій, види функціональних механізмів мови (тип властивий головно мовам певної сім’ї чи групи мов); *система*, тобто певний набір функціональних інваріантів, які визначають окремішність мови/діалекту у межах мовної сім’ї чи спорідненої групи; *норма*, тобто колективна форма реалізації мовних фактів у межах системи, тобто набору функціональних варіантів. До одного й того ж типу належать різні системи; одній системі можуть відповідати різні норми. Розбіжність на рівні лінгвістичного типу (“структурний аспект”, за В.Г.Гаком) визначає відмінності між сім’ями чи групами мов, на системному – між спорідненими мовами, на нормативному – між стандартами, територіальними та соціальними різновидами однієї мови. При виборі елементів на рівні норми виникають доволі помітні внутрішньо-структурні варіації. Однак вони не є розбіжностями системного характеру, бо це не властиве стандартам у межах єдиної системи. З огляду на це, при зіставленні штокавської системи зі стандартами та нормами сучасних штокавських мов потрібно брати до уваги, що:

для соціально-функціональної оцінки стандартів синхронний план зіставлення має найбільше значення;

у процесі подібного зіставлення вирішальним чинником є оцінка мовцем того чи іншого факту мовлення;

ставлення мовців до того чи іншого факту мовлення може визначатися соціальним узусом, впливом письмового різновиду мовлення, намаганням виділити певні стилі мовлення, подекуди мода й наслідування (мода й наслідування часто трапляються у випадку використання запозичених слів), а також національними особливостями;

чисто мовними процесами (впливом аналогії, написання, змінами в наголосі тощо), які по-різному відображаються на мовленні, зумовлюються різним рівнем володіння літературним мовленням.

Виходячи з цього, В.Н.Ярцева пропонує мовні риси стандарту (а також варіанту будь-якого рівня) розглядати як цілісну систему⁵.

² Жлуктенко Ю. Теория национальных вариантов языка // Варианты полинациональных литературных языков. Киев, 1981. С.5–19; Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ, 1999; Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль, 2002; Синявський О. Норми української літературної мови. Харків–Київ, 1931; Русанівський В. М. Культура мови, думки, почуттів // Культура української мови / За ред. В. М.Русанівського. Київ, 1990. С.3–15; Царенко Е.И. О взаимодействии языковых уровней. Ч.1 // Восточноукраинский лингвистический сборник. Вып.1,2. Донецк, 1994. С.4–10; 29–37; Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков, 1972; Німчук В.В. Дещо про графіку і правопис як елементи етнічної культури. Історія І // Мовознавство. 1991. №1–3; Пулинський М.М. Мовна норма і стиль. Київ, 1976; Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. Київ, 2000 та ін.

³ Систему розуміємо як узагальнений продукт лінгвальної діяльності в його сучасному (синхронному) стані.

⁴ Coseriu E. Sistema, norma y habla // Coseriu E. Teoría del lenguaje y lingüística general. Madrid, 1973. S.55–88; Coseriu E. Sincronía, diacronía y tipología // Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas (Madrid, 1965). Madrid, 1968. S.140–157.

⁵ Ярцева В. Н. Соотносительность региональных и социальных вариантов языка в плане стиля и нормы // Социальная и функциональная дифференциация литературных языков. Москва, 1977. С.12–26.

Під нормою розуміємо статично-динамічне явище, зумовлене, з одного боку, мовою-системою, а з другого – реалізацією цієї системи⁶. На це співвідношення між мовою-системою та її реалізацією в суспільстві звернув увагу Ф. де Сосюр (відмінність “langue-parole” – “ланг-пароль”), започаткувавши дискусію про суспільну функцію мови⁷, яка, власне, і є предметом нормування⁸. Норма – це реалізація мови-системи, що визначає її статичний, синхронний аспект. Вона також є шляхом від реалізації мови-системи до самої цієї мови-системи, що зумовлює її динамічний, діахронний аспект. Синхронний аспект норми забезпечує стабільність, а отже, наступність мовної комунікації, тобто культурні традиції, а діахронний аспект – еволюцію чи зміни, без яких немає ні розвитку норми, ні розвитку самої стандартної мови. Отож, норма передбачає реалізацію закономірностей системи в процесі мовлення.

Норма перебуває в постійному зв'язку із системою (вона повинна відповідати внутрішнім законам системи). Однак це не означає, що нормативність мовних фактів можна ототожнювати з системністю мови. Іншими словами, мовленнєві факти можуть задовольняти норму, але не відповідати системі мови. Наприклад, мова хорватів складається з трьох діалектних систем: штокавської, яка є основою хорватського стандарту, чакавської і кайкавської. У чакавському чи кайкавському діалектах хорватської мови існують мовні явища системного характеру, притаманні лише одному з цих діалектів, отже, їх не можна віднести до штокавської системи. При цьому певні чакавські та кайкавські елементи можуть стати складовою хорватського стандарту, який базується лише на штокавській системі⁹, на рівні запозичень (наприклад, конструкції *za* + неозначена форма дієслова: *za pogledati* у функції непрямого додатка, засвоєна сучасним хорватським стандартом із чакавського діалекту¹⁰). Отже, окремо існують хорватський стандарт та хорватські діалекти, які є трьома різними мовними системами. Окреслилися і певні форми відмінностей у функціонуванні кайкавського й чакавського різновидів у мові хорватів і хорватського стандарту. Стандарт обслуговує всі сфери життя хорватського суспільства, а чакавська і кайкавська мови виступають паралельно з нею. Їхня головна, так звана “поетична”, функція реалізується носіями настільки, що кожен прозаїк чи поет має змогу висловитися своєю рідною говіркою. Так досягається тісніший зв'язок письменника з рідним краєм, домівкою, з місцевими традиціями. Популярність кайкавської та чакавської мов пов'язана з поширенням фольклорного надбання, створеного ними, серед усіх хорватів.

Це ж стосується мовних фактів: вони можуть узгоджуватися з системою, але не задовольняти норму – це наочно демонструють мовні явища штокавської системи, які, скажімо, для хорватської норми є архаїчними, а для чорногорської – сучасними мовними явищами. Наприклад, для хорватського стандарту явища *čerati*, *đevojka*, *ženica*, *šenica* – діалектні, а для чорногорського – не діалектні; явища на зразок

⁶ “Мовна норма – це сукупність найбільш стійких, традиційних елементів системи мови, історично відібраних і закріплених суспільною мовною практикою; це сукупність колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлених ним як правильні, зразкові” (Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ, 1999. С.160).

⁷ Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ, 1998. С.34–36.

⁸ Зазначимо, що дихотомія “мова–мовлення” (а також поняття “вартості” як системи еквівалентностей між позначеним і позначенням) прийшли до Ф. де Сосюра від Г.Тарда. Уперше синхронія та діахронія протиставляються в працях О.Бодуена де Куртене, В. фон Гумбольдта, Я.Гріма: Тищенко К. Про книгу Ф. де Сосюра “Курс загальної лінгвістики” // Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ, 1998. С.302.

⁹ Зокрема, лексиці хорватського стандарту притаманні чакавізми та кайкавізми.

¹⁰ На цей час їх визнано нормативними: Barić E., Hudeček L., Koharević M. i dr. Hrvatski jezični savjetnik. Zagreb, 1999. S.196.

dobrijeh та *dobrijem* у хорватському стандарті є архаїзмами, у чорногорському ж вони притаманні сучасному стандарту¹¹ тощо. Наведене, власне, спричинює незалежність системи й норми.

Суттєве значення для з'ясування поняття норми має визначене Е.Косеріу співвідношення “норма–система–тип”¹², згідно з яким мовна реалізація надає необмежені можливості структурній та генеративній граматиці, а система є комплексом виражальних можливостей мови (не завжди використаних). Норма має широке поле діяльності й демонструє традиційну реалізацію системи, у тому числі характерних ознак нефункціонального типу. Норма завжди залишається позаду системи мови, на певний час є константою, оскільки ґрунтується на визначених принципах та механізмах. На нашу думку, норма й генеративна модель опису мови мають багато спільного: точно визначені і розподілені правила, що діють у певних умовах, свої обмеження, свої критерії правильності (правильність тут є головною вимогою), які можуть усуватись чи нейтралізуватись. Таке тлумачення норми узгоджується з її головною типологічною характеристикою, крім її виразної функціональної властивості. Норма є надзвичайно динамічною. Саме динаміка властива нормі постійно, коли йдеться про її феномен, а традиційність є для неї умовою, валідною для більших проміжків часу, іноді навіть надчасовою (у випадку універсальних реалізацій людської мови), оскільки мається на увазі точно визначений вид поширеного коду. Відомі випадки, коли одній системі можуть відповідати дві й більше норм: поряд із відомими версіями іспанськими, англійськими, німецькими, французькими й іншими подібні випадки існують і в історії формування слов'янських літературних мов¹³. У наш час такі процеси відбуваються на теренах поширення колишньої сербсько-хорватської мови.

Мовний тип, який стоїть над системою, об'єднує функціональні принципи і категорії мови, види функціональних механізмів, способи їх утворення та структури¹⁴. Він може групувати навколо себе кілька систем. У сучасній хорватській мові, наприклад, норма здійснює вибір мовних реалізацій у межах трьох систем (штокавської, чакавської, кайкавської), які, зі свого боку, визначаються щодо домінування певного типу таких реалізацій. З огляду на це, доречно згадати про систему норм, яка поєднала б різні підходи, відбір, процедури, правила, розклад, спосіб дії для регулювання вибору та використання мовних засобів для виконання головної комунікативної функції. Підсумком і метою нормування є власне стандартизація.

Отже, норма – головна ознака кожної сучасної мови-стандарту, це свідоме опрацювання мовного матеріалу з метою його подальшої стандартизації¹⁵. Норма – складне багатоаспектне явище, тісно пов'язане з розвитком мовної культури, з мовною політикою. Ще на початку 30-х років це положення сформулювали представники Празького лінгвістичного гуртка в тезах “Загальні принципи культури мови”¹⁶. Б.Гавранек, зокрема, підкреслював, що треба розрізняти норму як об'єктивну категорію, що існує

¹¹ Nikčević V. Pravopis crnogorskog jezika. Cetinje, 1996. S.44–45; 47–48.

¹² Див. про це: Coseriu E. Sincronia, diacronia y tipologia // Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas (Madrid, 1965). Madrid, 1968. S.11–19.

¹³ Даикова Л. Норма и стандартизация // Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд, 1995. Књ.1. С.8.

¹⁴ Розв'язанню питань, пов'язаних з мовним типом, з функціонуванням механізмів мови, їхніми структурами та способами утворення, присвячене дослідження Е.Косеріу.

¹⁵ Крысин Л. П. О некоторых критериях оценки данных массового социолингвистического обследования // Методы социолингвистических исследований. Москва, 1995. С.155–162.

¹⁶ Obecné zásady pro kulturu jazyka. Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha, 1932. S.245.

незалежно від лінгвістичних поглядів, та її стандартизацію, яка є активним втручанням суспільства та окремих його представників в реалізацію норми¹⁷. З середини 50-х років ХХ ст. під нормою розуміють закономірності вживання мовних засобів¹⁸. Відповідно до цього, поняття норми співвідносне з визначеннями “об’єктивна”, “регулярна”, така, якій надають перевагу в соціальному сенсі, а поняття стандартизації, відповідно – “суб’єктивна”, “правильна в мовному сенсі”.

Поряд з нормою як явищем широким, що охоплює всю лінгвальну систему (діалекту, жаргону, іншого мовленнєвого різновиду), існує норма як категорія вужча, зумовлена взаємодією внутрішньомовних засобів та іншомовних впливів. В її основі лежить інтуїтивне чи свідоме осмислення того, що в самій мовній одиниці є зразковим чи незразковим, обов’язковим чи другорядним. Таке вживання закріплювалося у свідомості мовців і ставало нормою. Однак подібна норма мовлення ще не була полівалентною.

Відмінність між нормами стандартної мови та інших різновидів мови етнічної полягає насамперед у тому, що стан літературної норми визначається напруженням між “системою–нормою–стандартизацією–узусом”, тоді як стан норми інших мовних різновидів – лише їхнім співвідношенням із системою та узусом.

Близький до тези Е.Косеріу підхід до норми акцентує увагу на розумінні норми як корелята мови-системи¹⁹. Важливим у Е.Косеріу є те, що норма передбачає і соціальні (колективні) чинники, і індивідуальні норми. Отож, система, колективна норма, індивідуальна норма є різними ступенями формалізації конкретного мовлення. Система – набір функціональних можливостей, необхідностей і водночас свобод для вибору – має консультативний характер. Норма – колективна реалізація системи, яка містить і саму систему, і функціонально “недоречні” для системи, але цілком звичні елементи для мовлення конкретної спільноти. Мовлення – індивідуальна реалізація норми²⁰. З огляду на це можемо зазначити, що мовлення – це те, що мовиться, норма – те, як треба говорити, а система – як може говоритися. Якщо до зазначених понять додати ще узус і стандартизацію, а це концепція Е.Косеріу допускає, то узус можна визначити так: як зазвичай мовиться, а стандартизацію – як треба говорити.

Отже, норму визначаємо як “сукупність найстійкіших, традиційних реалізацій елементів мовної структури, відібраних та закріплених мовною практикою”²¹, і в такому сенсі протиставляємо її системі як потенції виражальних можливостей. З цим поглядом можна погодитися в головному: норма існує в самій мові, вона певним чином пов’язана з системою, визначається нею як поєднання можливостей, що існують у конкретній мові, тобто системою моделей, повністю не реалізованих. Як справедливо зазначає Л.А.Вербицька, мовна норма є сукупністю найусталеніших, традиційних елементів системи²². Оскільки мові-системі властива синонімічність виражальних засобів, їх варіативність, то саме у нормі відбувається відбір можливостей,

¹⁷ Havránek B. Zásady Pražského lingvistického kroužku a nová kodifikace spisovně češtiny // Slovo a slovesnost. 1956. Č.1. S.14.

¹⁸ Jedlička A. K problematice normy a kodifikace spisovně češtiny (oblasní varianty ve spisovně normě) // Slovo a slovesnost. 1963. Č.24. S.12.

¹⁹ Coseriu E. Sistema, norma y habla // Coseriu E. Teoría del lenguaje y lingüística general. Madrid, 1973. S.55–88.

²⁰ Ibid.

²¹ Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ, 1999. С. 72–74.

²² Вербицкая Л. А. Орфоэпия и вопросы культуры речи // Прикладное языкознание. Санкт-Петербург, 1996. С.35–37.

закладених у системі. Співвідношення „система–норма–стандартизація–узус” стосовно мови-стандарту зобразимо за схемою В.Барнета²³ (див. схему 1):

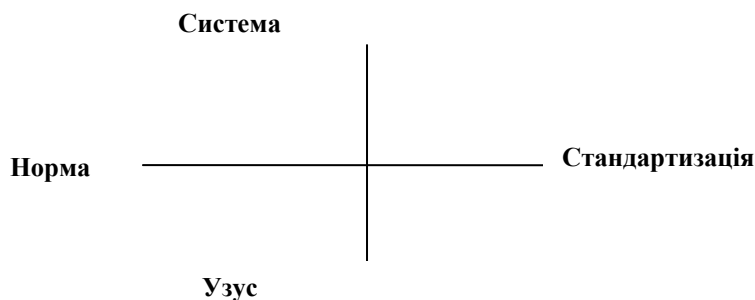

Схема 1. Співвідношення чинників формування мовного стандарту

Зазначені поняття перебувають у відношеннях взаємозумовленості, тобто, вони одночасно зумовлюють і є зумовленими. У конкретних ситуаціях їхня взаємозумовленість може набувати різного спрямування. Соціально-функціональний статус мовного явища визначається його місцем на перетині осей, що пов'язують систему, норму, стандартизацію й узус. Доцентрові та відцентрові сили, що діють на це явище, викликають синхронну напругу між мовою і мовленням.

Співвідношення системи, норми, стандартизації та узусу на хрестоподібній схемі (див. схему 1) у ситуації з конкретною мовою може набувати різного вигляду. Для вивчення мовної ситуації досліджуваного регіону важливим є власне визначення місця горизонтальної осі “норма–стандартизація” щодо полюсів вертикальної осі, системи чи узусу (див. схеми 2–3).

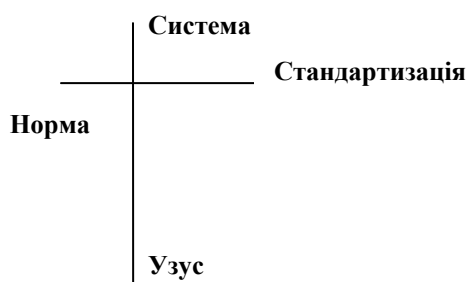

Схема 2. Співвідношення чинників формування мовного стандарту за значного впливу системи

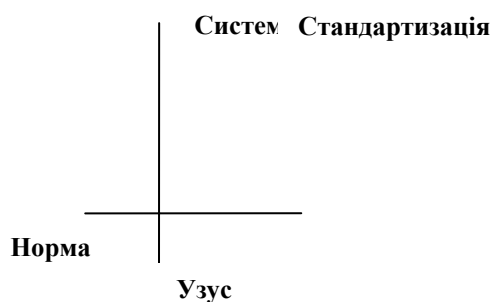

Схема 3. Співвідношення чинників формування мовного стандарту за значного впливу узусу

²³ Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С. 58.

Ситуація, відображена на схемі 2, властива для норми та стандартизації, характер яких визначається насамперед близькістю до системи. Така норма, зазвичай, має вузький діапазон варіантності, який у літературній мові обмежується внутрішньоструктурними варіантами. База узусу щодо норми є значною. Ситуація, відтворена на схемі 3, типова для норми, в якій помітний вплив узусу. Це виявляється, зокрема, в широкій варіантності норми, що допускає, крім внутрішньоструктурних, і варіанти територіальні, і варіанти, мотивовані спеціальними чинниками. У такому випадку стандартизація здебільшого толерантна до цих варіантів. База узусу, природно, ширша. Питома вага стандартизації в оцінці специфіки норми менш значна.

Різне положення норми та її стандартизації на вертикальній осі з полюсами “система” і “узус” (див. схеми 2, 3) визначає ситуацію різних мов загалом такою ж мірою, як і ситуацію норм окремих рівнів (фонетично-просодичного, морфологічного, синтаксичного та лексичного) в межах однієї мови на різних етапах її розвитку. Дослідження зміни норми в різні періоди розвитку сербсько-хорватської мови свідчить, що внаслідок процесів демократизації зближення норми з масовим узусом призвело до посилення варіантності норми (див. схему 3), тоді як на етапі стабілізації (в період діяльності В.Караджича чи школи хорватських вуківців) здійснювався строгий відбір варіантів з урахуванням системних можливостей існування (див. схему 2).

Очевидно, різна відстань між нормою й її стандартизією та системою і узусом зумовлена намаганням розрізнити різні аспекти норми²⁴.

Обидва загальні підходи до поняття норми – празьке та Е.Косеріу – пов’язані з дуже важливим аспектом, а саме – з відбором засобів, який здійснюється мовним колективом. Норма, виходячи з цих підходів, базується на відборі мовленнєвих засобів і таким чином пов’язується з проблематикою варіювання в мовленні, бо, на думку Ф.П.Філіна, „норма чи відхилення від неї” виявляються в тому чи іншому використанні (виборі, відборі), які співіснують у мовній системі однозначних елементів. Там, де немає можливості вибору, немає й проблеми норми²⁵. З виникненням єдиної полівалентної літературної мови в її писемному та усному різновидах створюється нова

²⁴ В.А.Іцкович вказує на імпліцитний та експліцитний прояви норми (Ицкович В. А. Норма и кодификация // Актуальные проблемы культуры речи. Москва, 1970. С.13); Б.Брборич з цього приводу зазначає, що експліцитна норма – узусна і кодифікована – може бути пов’язана лише зі стандартом (Брборич Б. Стандардност, супстандардност и нестандартност // Научни састанак слависта у Вукове дане 24. Београд, 1995. С. 356; Л.І.Скворцов пише про норму реалізовану та нереалізовану (потенційну) (Скворцов Л. И. Норма. Литературный язык. Культура речи // Актуальные проблемы культуры речи. Москва, 1970. С.47); Вл.Барнет пропонує розрізнити формалізовану і неформалізовану (узусальну) норму (Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С.148.); Г.Фаска розмежує прескриптивну та дескриптивну норму (Фаска Г. Норма серболужицкого литературного языка и ее кодификация // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С.93–106); Д.Брозович звертає увагу на той факт, що окремі стандартні мови різняться неоднаковим відношенням норми до мовного потенціалу та узусу (Брозович Д. Об общих и специфических особенностях узусной и кодификационной языковой нормы в славянском мире // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С.128–138); С.Бабич вказує на стандартизаційну норму, норму вживання й їхні зіткнення у хорватській літературній мові (Babić S. Problem norme u hrvatskom književnom jeziku // Zbornik zagrebačke slavističke škole. Sv.4. Zagreb, 1976. S.229–240.); Й.Силич зазначає, що існує системна, функціональна та стилістична норми, недотримання системної він пов’язує з неволодінням певною мовою, функціональної – з неволодінням цією літературною мовою, стилістичної – з неволодінням стилістичними можливостями цієї літературної мови (Silić J. Nekoliko misli o normi // Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika. Zagreb, 1999. S. 204–205).

²⁵ Філін Ф. П. Несколько слов о языковой норме и культуре речи // Вопросы культуры речи. Вып.7. Москва, 1966. С.17.

система норм. Зростає авторитет норми. Діалектні ж елементи, включаючись у мовний стандарт, набувають властивостей стилістичної маркованості.

Оскільки поняття норми тісно пов'язане з поняттям стандарту, розглянемо також дихотомію “норма–стандарт”. Ці поняття в концептуальному плані близькі як мовно-соціологічні акти (в широкому розумінні), тому до них можна застосовувати характеристики загальної прийнятності вживання та загального визнання певною мовною спільнотою. У соціальному сенсі дотримання норми й застосування стандарту в конкретній мовленнєвій практиці сприймається позитивно, а недотримання вважається недоліком мовленнєвої культури²⁶. Узус, власне, і відрізняється від норми відсутністю загального визнання (наприклад, відмінювання носіями хорватської мови в Дубровнику пестливих імен за зразком *Vlaho, Vlaha, Vlahu* й унормоване в стандарті *Vlaho, Vlahе, Vlahi* чи вживання у північно-західній Чорногорії та в районі Боки Которської змішаних типів наголосів – двох і трьох, які на цей час не унормовані офіційно, й унормовані в стандарті чотири наголоси, а також белградський і новосадський різновиди вимови із зміною якості наголосу на певних складах і скороченням довгих просодем у ненаголошених кінцевих складах). Однак поняття норми і стандарту не можна вважати тотожними. Норма – це відібрані й визнані в певний час у певному мовному колективі одиниці й закономірності їх уживання. Норма не існує сама собою, ізольовано від мовної формації, вона є її властивістю²⁷. Поняття стандарту належить до розряду мовних формацій. Норму можна застосовувати до лінгвальних формацій різного обсягу (порівн. загальнонаціональну, діалектну та стильові норми). Стандарт співвідносний з мовною формацією (наприклад, мовою нації), яку розглядаємо як певне ціле. Лише тут обсяги норми та стандарту збігаються (порівн. у В.Барнета загальнонаціональну норму²⁸). Стандарт виявляє обов'язковість дотримання правил мовної діяльності. Стандарт не може бути чимось випадковим, стандарт – це результат багатовікових традицій відбору типового.

Однією з особливостей становлення стандарту є своєрідні, різнотипні, залежні від соціально-історичних чинників умови формування нормативного мовлення, якому у попередні періоди розвитку приділялася менша увага. Стандартові притаманні тенденції до врахування рис мовлення всього народу в їх виявах нормативності. Поняття норми (чи норм) – центральне у визначенні стандартної мови (в усіх її виявах). За цією ознакою і розмовна форма цієї мови “різко відрізняється від розмовного койне переднаціонального періоду”²⁹. Її так звана полівалентність, тобто ступінь охоплення різних галузей суспільно-мовленнєвої практики, багато в чому залежить від специфіки соціально-історичних умов її розвитку³⁰.

²⁶ Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С.58.

²⁷ Там само. С. 59.

²⁸ Там само.

²⁹ Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития. Москва, 1967. С.63

³⁰ Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития С.62–63. Становлення системи норм розмовної форми мови – надзвичайно складний та тривалий процес. Найпізніше запроваджуються орфоепічні норми. Норми розмовної практики складаються з огляду на норми літературно-писемні. Тенденція до їхньої внутрішньої граматичної та семантичної єдності за наявності суттєвих структурних відмінностей – одна з важливих закономірностей розвитку національних мовних стандартів, яка різко відрізняє їх від відповідних мовних явищ донаціональної епохи. У деяких соціально-історичних умовах цей процес формування розмовної мови буває ускладнений додатковими чинниками (наприклад, в історії боснійської мови турецька й арабська на певний час частково витіснили боснійську з мовлення освічених верств; у Сербії простежувались впливи російської; відбувалося поглиблення розбіжностей між варіантами в період існування єдиної сербсько-хорватської мови).

Отож, вибір на рівні норми визначає специфіку соціально-функціональної організації “мовного матеріалу” таких національних стандартів штокавської системи, як мова Боснії, Хорватії, Сербії та Чорногорії. Суть цього вибору полягає передовсім у тому, що кожний національний лінгвосоціум по-своєму розподіляє варіації, які допустимі у штокавській системі як відповідно до соціальної стратифікації, так і функціонально-стилістичного відношення³¹. Зважаючи на це, одна система може бути стандартизована по-різному, відповідно до позамовних чинників, і різні національні та суспільно-політичні спільноти можуть формувати в межах будь-якої мови-системи власні стандарти за сприятливих лінгвальних, соціолінгвальних і екстралінгвальних чинників. З огляду на це, хорватський, сербський, боснійський та чорногорський стандарти в межах штокавської системи мають усі підстави існувати як сепаратні. Відповідно, те, що для одного стандарту нормативне, для другого – ненормативне, а також те, що для одного діалектне чи архаїчне, для другого – недіалектне й активно вживане.

CORRELATION “SYSTEM – NORM – STANDART – USAGE” IN THE SHTOKAVIAN LANGUAGE

Liudmyla VASYLYEVA

L’viv Ivan Franko National University
1, Universytets’ka Str., L’viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology

The article deals with the correlation between system, norm, standardization and usage in the language standards of the Shtokavian system. The example of the Croatian language shows that the normative character of language facts is not equivalent to the systemic character of a language. The correlation of the norms and the standardization is considered, as well as that of the norm and the usage. The examples of usage are given, namely, the use of pet names by the Croatian native speakers in Dubrovnik, the use of mixed types of stresses in North-Western Montenegro and in the region of *Boka Kotorska*, The Belgrade and *Novi Sad* patterns of pronunciation.

Key words: Shtokavian system, norm, usage, Kaykavian, Chakavian dialects, standardization, standard language, usage.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2004
Прийнята до друку 20.03.2004

³¹ Зазначимо, що проблеми нормування мов штокавської системи обговорюються не лише мовознавцями, а й широким загалом в Боснії і Герцеговині, Сербії, Хорватії і Чорногорії. Отож, має місце те, як зазначає щодо нормалізації і кодифікації української мови Г.Яворська, що загострюється “сприйняття проблем літературної норми у громадській свідомості” (*Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. Київ, 2000. С.163*).